

Ungdomsbrottslighet och proportionalitet

Av särskilda utredaren GUNNEL LINDBERG

Vad är proportionerligt när det gäller straffmätning och på vilket sätt ska det mätas annorlunda när det gäller unga lagöverträdare i framtiden?

Proportionalitet

Proportionalitetsbedömningar förekommer inom många rättsområden. När det gäller straffrätten är det framför allt vid straffmätningen som domstolarna, inom ramen för straffskalan och med beaktande av både försvårande och förmildrande omständigheter och vissa andra faktorer, ska komma fram till ett straff som står i proportion till brottet.

När det gäller unga lagöverträdare spelar den s.k. straffreduktionen en mycket stor roll vid straffmätningen. Det grundar sig på 29 kap. 7 § första stycket brottsbalken, som föreskriver att för brott som någon begått innan han eller hon har fyllt 21 år ska gärningsmannens ungdom beaktas särskilt. Vidare föreskrivs att straffet får sättas under det som är föreskrivet för brottet. Vad straffreduktionen innebär är inte något som kan läsas ut av lagtexten utan är något som mer eller mindre har cementerats i rättstillämpningen, byggt på framför allt uttalanden i doktrinen.

Straffreduktionen för unga lagöverträdare utgår inte från brottet utan från gärningsmannens ålder vid brottet. Straffet förutsätts vara proportionerligt i förhållande till dels åldern, dels det straff som en vuxen lagöverträdare skulle ha dömts till för motsvarande brott. Det leder till att straffet kan bli mycket lägre än vad allmänheten kanske förväntar sig. Dessutom finns det regler som innebär att visst straffmaximum gäller för unga lagöverträdare. För brott som någon har begått innan han eller hon har fyllt 21 år får inte dömas till svårare straff än fängelse i tio år. Om fängelse på längre tid eller på livstid är föreskrivet för brottet får högst dömas till fjorton års fängelse. Om påföljden är sluten ungdomsvård får straffet bestämmas till högst fyra års sluten ungdomsvård.

Den översyn som nyligen har gjorts utgår, i enlighet med direktiven,¹ från att straffreduktionen helt ska tas bort för unga vuxna och att den ska minskas för lagöverträdare i åldrarna 15–17 år.² Utredningen föreslår att domstolarna i fortsättningen i ”skälig omfattning” ska ta hänsyn till gärningsmannens ålder vid brottet. Utredningen anser att

¹ Dir. 2023:112.

² Skärpta regler för ungdomsövervakning och straffreduktion för unga (SOU 2024:39).

straffreduktionen inte bör avskaffas helt ens vid de allra allvarligaste brotten om gärningsmannen är i åldrarna 15–17 år.

Syftet med den förändrade straffreduktionen är bl.a. att domstolarna i större utsträckning ska bedöma omständigheterna i det enskilda fallet i stället för att använda en schablontabell som enbart bygger på åldern, dvs. att se mer till de andra omständigheter som anges i 29 kap. brottsbalken. Samtidigt är huvuddelen av den brottslighet som unga lagöverträdare gör sig skyldiga till av likartat slag och det kan sannolikt även i framtiden leda till proportionerliga påföljder om domstolen gör en schablonberäkning av vilken hänsyn som ska tas till åldern.

Förslagen innebär att ingen straffreduktion ska göras för vuxna lagöverträdare och att riktvärdet vid en schablonberäkning för en 17-åring bör vara 4/5 av en vuxen lagöverträdarens straff, för en 16-åring 3/5 av en vuxen lagöverträdarens straff och för en 15-åring 2/5 av en vuxen lagöverträdarens straff (dvs. 80, 60 respektive 40 procent av straffvärdet för en vuxen lagöverträdare).

Hur påverkar brottsutvecklingen synen på rimliga straff för unga lagöverträdare?

De senaste årens brottsutveckling utmanar vår syn på vad som kan vara ett proportionerligt straff för en ung lagöverträdare. Det gäller särskilt det förhållandet att barn i de yngre tonåren har visat sig vara inblandade i många fall av dödligt våld under de senaste åren. Bevis-talan används i mycket större utsträckning i dag än för bara något år sedan. Även om en lagändring öppnade för det, kan troligen den ensam inte förklara hela ökningen. Antalet barn som är häktade har också ökat kraftigt, vilket också tyder på att det rör sig om mycket allvarliga brott. Förändringarna i brottsligheten är visserligen ännu inte statistiskt säkerställda, men de brottsbekämpande myndigheterna ger en entydig bild av att allt fler mycket unga personer är inblandade i mycket allvarliga brott. Ett särskilt uppmärksammat fall var en femtonåring som inom loppet av ett dygn mördade tre personer på två olika platser i Stockholmsområdet.

Det är emellertid främst det förhållandet att gängkriminella avsiktligt rekryterar även barn under 15 år till uppdrag att begå allvarliga brott som ställer frågorna på sin spets. Även om det rör sig om ett litet antal barn som dras in i allvarlig brottslighet på det sättet, väcker det frågan när barn ska börja straffas. Den frågan utreds för närvarande. Under utredningens gång har läget försämrats, åtminstone om man ska döma av den begränsade information som är tillgänglig beroende på att utredningen av många av brotten fortfarande pågår.

Det finns flera tänkbara lösningar när det gäller frågan om straffbarhetsåldern. En är att göra ingenting, och alltså behålla den nuvarande åldern för straffbarhet, 15 år. Det kan vara svårt att inför

allmänheten försvara att enbart sociala åtgärder ska vidtas om barn under 15 år gör sig skyldiga till hänsynslöst dödligt våld eller försöker döda någon, särskilt om det görs för kriminell status och ekonomisk vinnings skull. De åtgärder som använts hittills mot unga lagöverträdare har uppenbarligen inte hindrat den negativa utvecklingen. Att enbart fortsätta med samma åtgärder kan därför knappast förväntas leda till någon avgörande förändring. Å andra sidan skulle en generell sänkning av straffbarhetsåldern drabba ett stort antal barn, trots att ungdomsbrottsligheten allmänt sett inte ökar utan tvärtom förefaller minska. En generell sänkning skulle innebära att många barn, som kanske begår enstaka brott av inte särskilt allvarligt slag, skulle offras för en liten grupp av barn som begår mycket allvarliga brott. Både alternativet att sänka straffbarhetsåldern generellt och att behålla den nuvarande åldern har tydliga nackdelar och kan därför kritiseras. Vid vilken ålder som barn bör kunna straffas är ytterst en svåravvägd kriminalpolitisk fråga. Frågan är om det kan finnas en tredje lösning, som är mer träffsäker i förhållande till de problem som onekligen finns. Det är något som vi får se när Utredningen om skärpta påföljder för unga lagöverträdare är klar med sitt arbete.

Är det rätt tid att lagstifta om ändrad reglering för unga lagöverträdare?

En fråga man kan ställa sig är om det är rätt tid att förändra straffreduktionen och straffmyndighetsåldern just nu, med tanke på att så många andra förändringar är aktuella på det straffrättsliga området. Det gäller inte bara Straffreformutredningens³ generella översyn av straffskalorna och av försvårande och förmildrande omständigheter. Även andra förändringar i lagstiftningen kan påverka straffmätningen för unga lagöverträdare, t.ex. den föreslagna utvidgningen av osjälvständiga brottsformer.⁴ Flerfaldig brottslighet är också något som tillmätts allt större vikt och som är vanligt när det gäller ungdomsbrott. Även det ingår i Straffreformutredningens uppgifter att se över. Risken med att lagstifta om ändrad straffreduktion när många faktorer som kan antas komma att påverka straffmätningen är okända är att den samlade effekten av förslagen inte går att överblicka.

En ny påföljd, utvidgad ungdomsövervakning

Det finns även förslag att en ny ungdomspåföljd, utvidgad ungdomsövervakning, ska införas.⁵ Tanken är att den ska användas vid straffmätningens värden som överstiger ett års fängelse, men inte tre år. Påföljden har betydande likheter med både ungdomsövervakning och intensivövervakning med elektronisk kontroll. Det är en ingripande påföljd med ett noga övervakat liv, men som trots allt ger en ung lagöverträdare möjlighet att leva kvar i sin normala miljö och fortsätta

³ Se dir. 2023:115.

⁴ Se SOU 2024:55.

⁵ SOU 2024:39 s. 207 f.

skolgången. Om förslaget genomförs kan den nya påföljden komma att spela en viktig roll som det sista steget innan en ung lagöverträdare döms till fängelse.

Slutord

En sak förefaller vara säker — de flesta ändringar i lagstiftningen som föreslås och kan förväntas komma pekar mot att unga lagöverträdare som begår allvarliga brott kommer att mötas av strängare påföljder framöver.